

Epidemiologiyanın müasir tibb elmləri arasında yeri, tərifı, predmet vəzifələri

Mövzu planı:

1. Epidemiologiyanın tərifı (klassik və müxtəlif alımlərin)
2. Qeyri infeksiön xəstəliklərin epidemiologiyası (Q İ X E) haqqında
3. Hazırkı epidemiologiya elminin inkişaf istiqamətləri
4. Xəstəlik törədicilərinin parazitlik xüsusiyyəti. Parazitizmin təyini.

Epidemiologiya – epidemik prosesin inkişaf qanunlarını, başqa sözlə desək insanlar arasında infeksiön xəstəliklərin yayılma prosesini öyrənir. Bundan əlavə o, həmçinin bu xəstəliklərə qarşı profilaktika və mübarizə tədbirləri hazırlayır və bu tədbirləri infeksiön xəstəliklərin insanlar arasında yayılmasının qarşısını almaq üçün həyata keçirir.

Epidemiologiyanın ilk təyini 1927-ci ildə sovet epidemioloqların banisi hesab edilən D. K. Zabalotnı vermişdir. O, göstərmişdir ki, epidemiologiya epidemiyalardan bəhs edən bir elm olub, epidemiyaların əmələ gəlmə səbəblərini öyrənir, bunlara qarşı mübarizə tədbirləri irəli sürür. Alim bu elmi təyini ilə göstərmişdir ki, bu elm yalnız epidemiyaların insan cəmiyyətində inkişaf qanunlarını öyrənməklə deyil, həmçinin bu epidemiyalara qarşı mübarizə tədbirləri aparmaqla da məşğul olur.

Əlbəttə epidemiologiya termini əmələ gəldiyi vaxtlarda infeksiön xəstəliklər çox geniş yayılmışdır. İnfeksiön xəstəliklərin çox geniş – yəni epidemiyalar şəklində yayıldığı dövrlərdə epidemiologiyanın bu təyini ilə razılaşımaq olardı. Hal-hazırda isə vəziyyət tamamilə dəyişilmişdir. Tibb elminin son illərdəki nailiyyətləri, cəmiyyətin maddi - iqtisadi vəziyyətinin kökündən yaxşılaşması infeksiön xəstəliklərə öz təsirini əsaslı surətdə göstərmişdir. Belə ki, əvvəllər epidemiyalar şəklində yayılan infeksiön xəstəliklərə indi təsadüf hallarda rast gəlmək olur. Bəzi infeksiön xəstəliklər isə müəyyən ərazilərdə tamamilə ləğv olunmuşdur. Buna görə də epidemiologiyanın təyini yeni baxımdan izah etmək lazımdır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra qərb alimləri epidemiologiyanı təhrif edir, bu termindən düzgün istifadə etmirlər. Amerika, ingilis tibbi ədəbiyyatlarda belə bir fikir irəli sürülür ki, epidemiologiya bütün kütləvi şəkildə yayılan xəstəliklər haqqında elmdir. Belə qərb alimlərindən Klarkı, Maksini və bir çoxlarını göstərmək olar. Maksi hətta epidemiologiya terminini heyvani və bitki xəstəliklərinə də aid edir. Bu isə nə həqiqətdə, nə də ki, entomoloji cəhətdən düzgün deyildir.

1 –cisi epidemiya sözünün hərfi mənası (epi və demos) göstərir ki, bu proses əhali arasında gedir.

2 – cisi epidemiologiya elmi bizim eranı daxil etməklə əmələ gəlmiş ilk gündən öyrəndiyi obyekt, epidemik proses – yəni insan cəmiyyətində infeksiyon xəstəliklərin baş verməsi, inkişafı və sönməsi prosesi olmuşdur. İnfeksiyon xəstəliklər isə öz təbiəti ilə digər xəstəliklərdən fərqlənirlər. Belə ki, bu xəstəliklər orqanizmə canlı yoluxdurucunun – patogen parazitin daxil olması ilə baş verir və əhali arasında özünün ümumi yayılma qanunauyğunluqları vardır.

Məşhur alman epidemioloqu Müller (1913) göstərmişdir ki, epidemiologiya yalnız infeksiyon xəstəliklərin yayılmasını öyrənir. Görkəmli ingilis epidemioloqu K. Stallibrass 1930-cu ildə “Epidemiologiyanın əsasları” kitabını yazmış və demişdir ki, epidemiologiya – infeksiyon xəstəliklər, onların əmələ gəlməsi, yayılması və qarşısının alınması haqqında olan elmdir.

Beləliklə, epidemiologiyanın infeksiyon xəstəliklərə qarşı çox əsrlik mübarizə tarixi göstərir ki, bu elm insan cəmiyyətində bu xəstəliklərin yayılması qanunauyğunluqlarını öyrənir.

Bütün bu yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlər 1960-cı il fevral ayında Praqada keçirilən Epidemioloqların Beynəlxalq simpoziumunda müzakirə edilmiş və epidemiologiyanın təyini bir səsə bu şəkildə qəbul olunmuşdur: Epidemiologiya - tibb elminin müstəqil bir sahəsi olub, insan cəmiyyətində infeksiyon xəstəliklərin baş vermə səbəblərini, yayılmasını öyrənir və bu sahədə alınmış nəticələri həmin xəstəlikləri ləğv etməyə sərf edir. Epidemiologiyanın qarşısına qoyduğu məqsəd və həyata keçirdiyi vəzifə budur.

Qeyri infeksiyon xəstəliklərin epidemiologiyası (Q İ X E) haqqında

Son vaxtlarda (30 ildə) QİXE sistemik şəkildə dünyanın müxtəlif ölkələrində öyrənilməyə başlanmışdır. Bu dövrdə QİXE –nin öyrənilməsinin metodik əsasları işlənilib hazırlanmışdır. Əsas məqsəd QİX E-nin vasitəsilə bioloji təbiət amillərindən və sosial şəraitdən asılı olaraq yayılması epidemik şəkil alan bəzi QİX –in baş verməsi səbəbi və yayılması qanunauyğunluqlarını öyrənməkdir. Digər məqsəd bu qanunauyğunluqları öyrəndikdən sonra həmin xəstəliklərə qarşı hərtərəfli profilaktik tədbirlər hazırlayıb həyata keçirməkdir.

QİX E- nin öyrənilməsi bir neçə etapla aparılır:

1. Müəyyən bir ərazidə, müəyyən bir qrup əhali arasında hər hansı bir xəstəliyin yayılması xüsusiyyətlərini öyrənməkdir.
2. Müəyyən edilmiş xüsusiyyətlərin baş vermə səbəblərini qruplaşdırmaq və qiymətləndirmək.
3. Yığılmış materiallara əsasən analitik tədqiqat aparmaq.

4. Analitik tədqiqatların nəticələrini təcrübədə yoxlamaq.
5. Müfəssəl profilaktik tədbirlər hazırlayıb həyata keçirmək.

Hazırki epidemiologiya elminin inkişaf istiqamətləri

Hal-hazırda elmlərin inkişafı biri – biri ilə bağlı olan 2 tendensiya ilə davam edir.

1. Elmdə ixtisaslaşma;
2. Birləşmə (inteqrasiya) - yəni elmi inkişaf nəticəsində alınmış nailiyyətləri birləşdirmək və yeni elmi istiqamət müəyyən etmək;

Elmlərin inkişafında olan bu xüsusiyyət epidemiologiyaya da aiddir. Belə ki, son illərdə epidemiologiyanın bir çox hissələri sərbəst elmlərə çevrilmişdir. Bura immunologiyayı, dezinfeksiyanı, deratizasiyanı, paratizologiyayı və s. göstərmək olar. Digər tərəfdə ədəbiyyatlarda yeni birləşmiş elmi terminlərə rast gəlmək olar. Belə terminlərə : “seroloji epidemiologiya”, “epidemioloji coğrafiya”, “Təcrübi epidemiologiya”, “Statistik epidemiologiya” və s. aiddirlər.

Seroloji epidemiologiya:

Epidemik prosesin inkişafında fərdi və kollektiv immunitetin böyük əhəmiyyəti vardır. Yeni seroloji metodlara yiyələnməklə əhali arasında fasiləsiz olaraq dəyişən immunitetə nəzarət etmək olur ki, bu da insanları vaxtında infeksiyon xəstəliklərdən qorunmasına kömək edir.

Seroloji epidemiologiyaya aid olan kütləvi seroloji metodlar vasitəsilə (bura dəri allergik və immunoloji sınaqlar, qan zərdabının müayinəsi və s.) nəinki əhalinin immunoloji vəziyyəti öyrənilir, eyni zamanda infeksiyon xəstəliklərin diaqnozunu aydınlaşdırmaq olur.

Epidemiologiyanın bu sahədə olan inkişafı gələcəkdə praktikada böyük nailiyyətlər qazanılmasını göstərir.

Coğrafi epidemiologiya:

Hələ qədim zamanlardan yerin coğrafi xüsusiyyətlərinin əhalinin sağlamlığına təsiri məlum idi. Belə ki, bu sahədə ilk elmi əsər Hippokrata aid edilir. Alim özünün “Hava, su və yer” haqqında olan əsərində xarici mühitin insan sağlamlığına təsirini izah etməyə çalışmışdır.

XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvələrindən başlayaraq bu sahədə geniş elmi işlər aparılmağa başlanılmışdır. Coğrafi epidemiologiyanın inkişafında sovet alimlərindən Zabolotnının, Pavlovskinin, Skryabinin, Pitreşovun və başq. böyük xidmətləri olmuşdur.

Coğrafi epidemiologiyadan istifadə etməklə, yəni yerin coğrafi xüsusiyyətlərinin, əhalinin milli adət-ənənələrinin və bir sıra sosial şəraitin, epidemik prosesin inkişafının təsirinin öyrənilməsi epidemik xəstəliklərə qarşı mübarizəyə geniş yol açmış olur.

Təcrübi epidemiologiya:

Bu sahədə ilk işlər 1919-20-ci illərdən başlanılmışdır. Belə ki, alimlərdən Topli, Qrinvud və başq. ağ siçanları süni yolla yoluxduraraq onlar üzərində epidemik prosesin gedişini izləmişlər. Heyvanlar arasında baş verən epizotik proses, epidemik prosesdən fərqlənməsinə baxmayaraq, aparılan bu təcrübə yaxşı nəticələr vermişdir və beləliklə təcrübi epidemiologiyanın əsası qoyulmuşdur. Hal-hazırda müəyyən məsələlərin həllində də bu üsuldən istifadə olunur.

Xəstəlik törədicilərinin parazitlik xüsusiyyəti. Parazitizmin təyini.

Hər hansı bir canlı orqanizmdə patoloji proseslər əmələ gətirən xarici faktorları aşağıdakı qruplara ayırmaq olar.

- Zədələnmələr, travmalar, fiziki faktorlar nəticəsində əmələ gələn;
- İntoksikasiyalar (zəhərlənmələr) - kimyəvi zəhərli maddələr və zəhərlər nəticəsində əmələ gələn;
- Genetik, sosial amillər (stress, aclıq);
- İnfeksiya; Bu isə bioloji faktorun orqanizmə daxil olmuş bioloji faktorun orqanizmə təsiri nəticəsində əmələ gəlir. Orqanizmə daxil olmuş bioloji faktor orqanizmdə inkişaf edir və orqanizmdə olduğu müddətdə öz patogen təsirini ona göstərir.

Bir orqanizmin öz həyat fəaliyyətini uzun müddət başqa orqanizmin hesabına davam etdirməsi əlaməti parazitizm adlanır. Qeyd etmək lazımdır ki, törədicilər öz bioloji növlərini saxlamaq üçün insan orqanizmində parazit həyat keçirmələridirlər.

Hazırki ədəbiyyatlarda parazitizmin hər tərəfli təyini akademik Pavlovski vermişdir: “Parazitlər o canlılar hesab olunur ki, onlar başqa bir növün hesabına yaşamaqla biri – biri ilə bioloji və ekoloji cəhətdən bütün yaşama müddətlərində sıx əlaqədə olsunlar.

Parazitlər yaşadıkları orqanizmin şirələri, hüceyrələri və ya sahibinin qəbul etdiyi qidalarla qidalanırlar. Təkamül prosesi nəticəsində getdikcə parazitlər sahibinin müəyyən üzvlərində parazit həyat keçirməyə uyğunlaşmışlar. Məs: dizenteriya çöpləri bağırsağ divarlarında artıb çoxalırlar, qrip virusu yuxarı t.y epitel toxumasında və s. Onlar həmçinin bir və ya bir neçə orqanizmdə parazit həyat keçirməyə uyğunlaşmışlar. Məs: qarın yatalağı törədiciləri, qızılçanın törədiciləri yalnız insanlara uyğunlaşmışlar; quduzluğun törədiciləri həm insanlar, həm də heyvanlarda parazit həyat keçirməyə uyğunlaşmışlar.

Parazit və sahib münasibətinə gəldikdə qeyd etmək lazımdır ki, parazit hansı orqanizmin hesabına qidalanırsa bu orqanizm bu parazit üçün əsas sahib olunur. Belə orqanizmdə parazit öz tam inkişafını təmin edir, cinsi yolla çoxalır. Ara sahiblərdə çoxalmırlar, əgər çoxalırlarsa da, qeyri cinsi yolla, ehtiyat sahibdə isə heç bir bioloji dəyişiklik baş vermir və müəyyən şəraitdə belə sahib parazitləri əsas sahibə verir.

ƏDƏBİYYAT:

1. İ.Ə. Ağayev, X.N. Xələfli, F.Ş. Tağıyeva. Epidemiologiya. Bakı, Şərq-Qərb Nəşriyyat Evi, 2012
2. Беляков В.Д., Яфаев Р.Х. Эпидемиология: Учебник. М.: Медицина, 1989, 416с.
3. Эпидемиология / под ред. проф. Д.В. Виноградова-Волжинского. Ленинград. «Медицина» 1973.
4. Покровский В.И., Пак С.Г., Брико Н.И., Данилкин Б.К. Инфекционные болезни и эпидемиология: Учебник. 2-е изд. М.: ГЭОТАР-Мед, 2007, 816 с.
5. Л.П. Зуева, Р.Х. Яфаев. Эпидемиология. Учебник. Санкт-Петербург, Фолиант, 2005г.